

DE LANDBOUWSTATISTIEK IN VLAANDEREN

ONDER HET FRANS BEWIND.

door

Willy VANDERPIJPEN

Aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek

De Oostenrijkse Habsburgers hadden weinig statistisch materiaal om hun landbouwbeleid op te baseren (1). Zij liepen eerder de feiten achterna zonder een weloverwogen politiek te voeren. Hiervoor waren zij te slecht en te onnauwkeurig ingelicht over de praktische agrarische situatie.

De Franse revolutionairen hadden evenwel een veel ruimere belangstelling voor becijferde gegevens. Vanaf de Franse bezetting vinden wij in onze archieven rijk cijfermateriaal terug. Vermits op dat ogenblik de economische toestand nog vooral gekonditioneerd werd door de landbouw, zal de landbouwstatistiek weldra een belangrijke plaats innemen.

Gedurende het ancien regime valt er in Frankrijk reeds enige statistische belangstelling te noteren. Verscheidene enquêtes werden ingesteld, die meestal eerder een kwalitatief dan wel een kwantitatief karakter vertonen. De enquêtes van 1779 en 1781 over het vlas, evenals de oogstinlichtingen vanaf 1723, bevatten enige cijfergegevens (2).

I. HEURISTISCH OVERZICHT

Allereerst zullen wij een overzicht geven van de landbouwstatistieken die wij voor Vlaanderen terugvonden in onze rijksarchieven.

(1) C. VANDENBROEKE, "De graanpolitiek in de Oostenrijkse Nederlanden", in : *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, XLV, 1967, p. 381.

(2) B. GILLE, *Les sources statistiques de l'histoire de France. Des enquêtes du XVIIe siècle à 1870*, Paris 1964, p. 71-90.

A. Bijzondere statistieken

1) Statistieken opgesteld in verband met de opeisingspolitiek :

Toen ze de Oostenrijkse Nederlanden binnenvielen, hadden de Fransen in eigen land met enorme moeilijkheden af te rekenen : overal heerste honger. In een zo rijk landbouwgebied als de Zuidelijke Nederlanden hoopten zij hulp te vinden. De eerste statistieken moeten gezien worden in verband met deze noodtoestand. Het lag in de bedoeling van de Fransen al de voedseloverschotten van het veroverd gebied uit te voeren naar Frankrijk. Maar, en dit is wel belangrijk, zij wilden die overschotten zeer nauwkeurig kennen. Hierom lieten zij een statistiek opstellen van de stocks in de Oostenrijkse Nederlanden (3). Voor het eerst in de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden, kunnen wij van een dergelijk opzet gewagen.

Deze statistiek omvat het hele gebied. De resultaten worden bewaard op het algemeen rijksarchief (4).

De oorspronkelijke bedoeling om met behulp van nauwkeurige statistische inlichtingen slechts de overschotten op te eisen, werd een fiasco. Immers de meeste statistieken werden afgesloten in januari-februari 1795, zeven tot acht maanden na de inval, gedurende welke periode al heel wat levensmiddelen legaal en illegaal opgeëist waren. Daarenboven zullen weinig cijfers juist geweest zijn. Wie immers zal zijn voorraad zo maar laten opeisen ? Maar alleen reeds het feit, dat zij als basis een statistiek wensten, toont duidelijk aan dat men stilaan tot het besef kwam dat nauwkeurige inlichtingen de eerste vereiste zijn.

In het kader van deze opeisingspolitiek werden nog enkele

(3) Op 22 fructidor II (8 september 1794) vragen de *représentants du peuple* voor het eerst dat door elke gemeente een algemene telling van de voorhanden zijnde stocks zou worden doorgevoerd (*Recueil des proclamations et arrêtés des représentants du peuple français, envoyés près les armées du nord et de Sambre et Meuse, ainsi que des ordonnances, réglemens et autres actes constituées de la ville et quartier de Bruxelles*, uitg. door HUYGHE, dl I, p. 130-132). Wij vonden evenwel geen resultaten van deze telling terug. Wij kunnen dus veronderstellen dat dit zonder gevolg bleef, temeer daar op 26 brumaire III (16 november 1794), amper twee maand later de *représentants du peuple* aan de *administration centrale et supérieure de la Belgique* vragen een algemene telling uit te schrijven van de bevolking, de levensmiddelen en het vee (HUYGHE, *op.cit.* dl II, p. 232-242).

(4) Algemeen Rijksarchief, Administration centrale et supérieure de la Belgique et conseil du gouvernement, nrs. 547, 777, 779, 1058, 1331, 1413, 1601.

andere statistieken opgesteld. Zo vonden wij o.m. twee tellingen van het aantal paarden: de eerste uit jaar IV (5), de tweede uit jaar VIII (6).

Vanaf 1796 is er ruimer statistisch materiaal voorhanden.

2) Oogstopbrengsten

De oogstopbrengsten genoten uiteraard de grootste belangstelling. De direkte inlichtingen over de oogsten -hetzij vooruitzichten, hetzij definitieve opbrengstgegevens- zijn van primordiaal belang bij het voeren van de algemene levensmiddelenpolitiek. De gegevens waarover de Oostenrijkers beschikten zijn van zeer algemene aard. De oogstvooruitzichten waren uiteraard weinig kwantitatief gespecificeerd, maar ook de gegevens omtrent de opbrengsten waren zo algemeen en in dergelijk vage termen gesteld, dat zij slechts van weinig nut konden zijn (7). De inlichtingen die de Fransen vroegen zijn heel wat meer gedetailleerd. In het begin ging de actie uit van de *ministre de l'intérieur*. De eerste circulaire van deze instantie die wij in onze archieven terugvonden dateert van 10 vendémiaire V (1 oktober 1796) (8).

Deze minister wenste van elk departement dadelijk nauwkeuriger in-

(5) Rijksarchief Brugge (verder: R.A.B.), Leiedepartement, 1050-1052. Deze telling is uitgeschreven door het Directoire op 24 pluviôse IV (13 februari 1796) om de opeising van paarden van 14 pluviôse (3 februari 1796) te vergemakkelijken.

(6) R.A.B., Leiedepartement, 1059 en Rijksarchief Gent (verder: R.A.G.), Provinciaal archief: het betreft hier een nog niet volledig geklasseerd gedeelte. Op dit ogenblik is men het aan het klasseren.

Deze telling is gehouden om de opeising van het dertigste paard te vergemakkelijken (wet van 4 vendémiaire VIII - 26 september 1799).

Nog vele andere tellingen zijn uitgeschreven waarvan wij noch in het Rijksarchief te Gent, noch in het Rijksarchief te Brugge enig spoor vonden. Cfr. B. GILLE, *op.cit.* p. 107 sqs.

(7) Een voorbeeld: A.R.A.; Conseil des finances, 4787. Het betreft de graan-oogst van 1780:

Gegevens voor Brugge van 15 september: "...dans ce canton et notamment dans le nord, la moisson a été bonne en seigles, mais que les pois, fèves, pommes de terre et autres denrées de cette espèce ont manqués..."

Gegevens voor Kortrijk van 16 september: "...La récolte du froment a été bonne. Celle du seigle, du colsat, de l'avoine, du soucrion et orge, idem; les pois, fèves, et toutes les légumes ont généralement manquées. Les patates ne produiront qu'une demie récolte..."

(8) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

R.A.B., Leiedepartement, 1031 (enkel een vermelding).

lichtingen dan enkel kwalitatieve bepalingen als "goed", "mislukt", "beter dan vorig jaar", enz... Vanaf 1797 vraagt hij per gewas een "gemiddeld goede" oogst gelijk te stellen aan 10/10. Hiermee wordt dan elk jaar de oogst vergeleken. Wij krijgen zodoende resultaten in breukvorm. Daarenboven moesten reeds vanaf 1796 nog enkele vragen worden beantwoord die bedoeld waren om te achterhalen in hoeverre elk departement kon voorzien in eigen behoeften. Hiertoe werden nauwkeurige cijfers gevraagd omtrent het bevolkingsaantal, het overschot of deficit (9). Dit wijst er reeds duidelijk op hoezeer de kwantitatieve inlichtingen de aandacht beginnen te trekken. De cijfers die gedurende het ancien regime verafschuwd werden, nemen nu een belangrijker plaats in. Diezelfde methode, waarbij enerzijds een verhouding werd gevraagd tussen een "normale" oogst en de beschouwde oogst en waarbij daarenboven enkele aanvullende inlichtingen moeten verschaft worden, werd gevolgd tot 1799. Van 1800 tot 1809 vroeg de *ministre de l'intérieur* alleen een antwoord op enkele traditionele vragen zoals bevolkingsaantal, overschot of deficit (10).

Ondertussen vroeg ook een andere instantie om inlichtingen over de oogst, namelijk de *conseiller d'état chargé du 2e* (vanaf 1806 : 1er) *arrondissement de la police générale*. Inderdaad, ook de politie wou op de hoogte blijven van de oogstevolutie om preventief te kunnen optreden tegen ongeregelheden die zich zouden kunnen voordoen bij een mogelijk graantekort. Vanaf 1806 tot 1809 vroeg deze *conseiller d'état* dan telkens een uitgebreide kwantitatieve inlichtingenstaat over de toestand in het departement (11). Voor de eerste maal gaat het hier om een betrekkelijk detailrijke cijferstatistiek. De opbrengst wordt niet meer uitgedrukt in verhouding tot een "normaal" jaar. Nu wordt een preciese tabel van de opbrengst van elk gewas gegeven, benevens de overschotten van de vorige jaren en een schatting van de konsumptie. Deze statistieken doen reeds modern aan. Zij zijn volledig nieuw in hun genre : de preciese cijferreeksen breken nu door. Daarenboven werden o.m. enkele vragen gesteld over de uit- of invoer, het verbruik per hoofd en de op-

- (9) R.A.B. Leiedepartement, 1068.
R.A.G. Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.
In dezelfde bundel is ook een tabel bewaard die de produktie geeft van een "normaal" jaar.
- (10) R.A.B., Leiedepartement, 1068-1069, 2845, 2852-2853.
R.A.G., Département de l'Escaut, 1637.
- (11) R.A.B., Leiedepartement, 2853.
R.A.G., Département de l'Escaut, 1637.
Deze reeksen geven de toestand zoals hij zich voordeed op 1 september.

brengrfaktoer.

Niettegenstaande deze preciese statistieken ging de *ministre de l'intérieur* tot 1809 door met het stellen van de traditionele, weinig gespecificeerde vragen. In 1810 wordt de vragenlijst aanzienlijk uitgebreid en een veel ruimere plaats wordt voorbehouden voor cijfermateriaal. Zo wordt o.m. naar de preciese opbrengst in hl. per gewas, de overschotten van de vorige jaren en de konsumptie gevraagd (12). In 1812 en 1813 vroeg de *ministre de l'intérieur* nog meer uitgebreide inlichtingen (13).

Voor deze laatste twee jaar is er alweer een andere instantie die per departement de statistische inlichtingen vraagt, met name de *ministre des manufactures et du commerce* (14).

Uit deze gegevens van 1812 en 1813 komt zeer rijk cijfermateriaal te voorschijn. Wij citeren o.m. :

- de bebouwde oppervlakte (per gewas),
- de opbrengstfaktor,
- de opbrengst in hl. per ha.,
- de totale opbrengst,
- de bevolking en de konsumptie,
- de overschotten van de vorige oogsten.

Veelal vroegen de drie autoriteiten die gedurende deze periode opbrengstgegevens wensten, reeds vóór de zomer naar een algemene verwachting over de oogst.

Al deze inlichtingen vonden wij terug in de rijksarchieven te Gent en te Brugge (15).

In deze statistieken wordt vooral gehandeld over de graan- gewassen en in 1812 en 1813 ook over de aardappel. Andere gewassen trokken slechts de aandacht op het einde van de periode. Zo vroeg de prefekt van het Scheldepartement op 20 augustus 1810 inlichtingen over koolzaad en vlas (bebouwde oppervlakte en opbrengst). De gegevens van het toenmalige arrondissement Gent zijn bewaard (16).

(12) R.A.B., Leiedepartement, 2844.

(13) R.A.B., Leiedepartement, 2853.

R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

(14) R.A.B., Leiedepartement, 2853.

R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

(15) R.A.B., Leiedepartement, 1019, 1051, 1068, 1069, 2844, 2845, 2848, 2852, 2853, 2854, 2855.

R.A.G., Département de l'Escaut, 1488, 1636, 1637.

R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

(16) R.A.G., Département de l'Escaut, 1638.

Op 28 februari 1813 vroeg de *ministre de l'intérieur* gegevens over de bebouwde oppervlakte en de opbrengst van de oliehoudende planten. Wij bezitten de totaalcijfers voor elk van de vier arrondissementen van Oost-Vlaanderen (Eeklo, Gent, Dendermonde en Oudenaarde) (17).

In het jaar 1813 doet dezelfde minister ook navraag naar de produktie van voedergewassen. Voor het Leiedepartement bezitten wij de resultaten van elk van de vier arrondissementen (18).

Op het rijksarchief te Gent bevindt zich eveneens voor 1813 nog een tabel die ons de bebouwde oppervlakte, de produktie, de prijs en de konsumptie geeft van de textielgewassen voor het arrondissement Gent (19). Wij weten niet van wie het initiatief voor deze telling uitging.

Wij zijn er in geslaagd een nogal rijke dokumentatie te verzamelen over het rendement van onze landbouw voor het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Uit dit kort overzicht van de opbrengststatistieken is duidelijk gebleken dat de statistiek hier nog in een beginstadium is. Men zoekt nog steeds de juiste formule. De evolutie is evenwel duidelijk: van zeer vage inlichtingen komen wij op het einde van de periode tot detailrijke cijfertabellen met modern karakter.

De belangstelling van de Fransen beperkt zich evenwel niet tot deze direkte oogstinlichtingen. Zij interesseren zich ook voor de verdeling van de landbouwgrond, de vruchtbaarheid van de grond, de veestapel, de prijzen van de verscheidene gewassen, gegevens die de belangstelling van de autoriteiten trokken en waarover zij statistisch wensten ingelicht te worden.

3) Prijzen.

Reeds geruime tijd stelde men prijslijsten samen. Dit is dus zeker niet nieuw. In Frankrijk werden zij in de tweede helft van de zestiende eeuw opgetekend om de juristen toe te laten de geschillen, gesproken uit kontrakten, te regelen. In de tweede helft van de achttiende eeuw werden deze merkurialen bewaard door de gemeenten (20).

Bij het begin van de Franse periode moest de stad na elke marktday

(17) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

(18) R.A.B., Leiedepartement, 2854.

(19) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

(20) B. GILLE, *op.cit.* p. 86-90.

de gemiddelde graanprijzen sturen naar de *ministre de l'intérieur*. Vanaf 1797 werd slechts de gemiddelde prijs per dekade gevraagd en vanaf 1802 gebeurde dit om de twee weken (21).

4) Veetellingen

Reeds hogerop hebben wij het gehad over enkele tellingen van paarden met het oog op de algemene opeisingspolitiek. Op 11 maart 1809 vroeg de *ministre de l'intérieur* een telling te houden van het aantal paarden, het hoornvee en het wolvee. De gegevens van het Schelde- en Leiedepartement zijn bewaard (22).

Voor 1811 vonden wij een telling van het aantal schapen (23). Het is evenwel meer dan eenvoudig een telling. Het gaat eerder om een uitgebreide inlichtingenstaat over schapen, waarin ook gevraagd wordt naar het gewicht van de vacht, de samenstelling van het voedsel, de ziekten e.d.m.

Op 2 juni 1812 doet de prefekt van het Schelddepartement nogmaals navraag naar het aantal paarden (24). In 1813 (24 augustus) wenste de *ministre de l'intérieur* inlichtingen over de jaarlijkse wolproduktie (25). Hij beweerde dit reeds gedaan te hebben in 1812 doch hiervan vonden wij geen enkel spoor. Wij vonden nog geen resultaten van deze inlichtingen.

Ten slotte verwijzen wij naar twee reeksen cijfergegevens over het hoornvee : op 22 mei 1813 vraagt de *ministre de l'intérieur* naar het aantal dieren en op 20 oktober 1813 wil hij nauwkeurige gegevens over de jaarlijkse produktie van melk, boter en kaas. Van de eerste reeks bezitten wij gegevens per gemeente van het arrondissement Gent. Van de tweede reeks bezitten wij eveneens gegevens per gemeente van het arrondissement Gent en de totaalgegevens van de arrondissementen Oudenaarde en Dendermonde (26).

(21) Graanprijzen vonden wij in de volgende bundels :

R.A.G., Département de l'Escaut, nrs. 1487, 1488, 1491, 1516, 1673.

R.A.G., Hollands fonds, nr. B 108.

R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

R.A.B., Leiedepartement, nrs. 1009, 1010, 1019, 1021, 1027, 1028, 1032, 1033, 1036, 1076 tot 1080, 2831 tot 2846, 2855.

(22) R.A.G., Département de l'Escaut, 1637.

R.A.B., Leiedepartement, 2856.

(23) R.A.B., Leiedepartement, 2857.

R.A.G., Département de l'Escaut, 1637 (arrondissementen Gent en Oudenaarde).

(24) R.A.G., Département de l'Escaut, 1637.

(25) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

(26) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

Andere veetellingen vinden wij nog in de algemene landbouwinlichtingen waarover wij verderop zullen handelen.

5) De verdeling van de landbouwoppervlakte naar de verschillende teelten.

De statistische inlichtingen over de verdeling van de landbouwgrond vormen ook een primaire bron voor de studie van de landbouw gedurende de Franse bezetting. Wij bezitten in het rijksarchief te Brugge een in dit opzicht zeer interessante tabel (27). Zij dateert van 29 prairial V (17 juni 1797) en geeft ons per kanton, en voor de oogst van 1796, de oppervlakte ingenomen door de meest verscheidene gewassen. Dit is voor de kennis van onze landbouw op het einde van de achttiende eeuw een belangrijke bron : wij kunnen er immers de belangrijkheid van elk gewas en de onderlinge verhouding tussen de verschillende gewassen duidelijk uit aflezen.

6) Gegevens over de onbebouwde oppervlakte.

In jaar III werden inlichtingen gevraagd over de onbebouwde oppervlakte. Door de oorlogsomstandigheden werd immers heelwat landbouwgrond onbewerkt gelaten (28). Resultaten voor Oost-Vlaanderen zijn bewaard.

Op het rijksarchief te Gent bevindt zich bovendien voor het arrondissement Gent een *Tableau des terres labourables, incultes, bois, prairies, pacages, routes, chemins et eaux, maisons et bâtimens* uit 1813 (29).

B. Algemene statistieken.

Elk van de zoëven vernoemde statistieken is daarenboven nog terug te vinden in meer algemene inlichtingen, waarbij meerdere gegevens tegelijkertijd werden gevraagd.

(27) R.A.B., Leiedepartement, 1067.

(28) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

(29) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

1) De statistieken van de prefekten.

Een zeer interessante reeks die typerend is voor de Franse geest, wordt ongetwijfeld gebracht door de statistieken van de prefekten daterend uit het jaar XII (1803-1804).

Vanaf 1 prairial VIII (21 mei 1800) moesten de prefekten om de maand een rapport indienen over de algemene toestand van hun departement waarin ook over de landbouw werd gehandeld (30). In germinal IX werd een zeer uitgebreide beschrijving per departement gevraagd. Vele van deze departementsstatistieken zijn gedrukt. Een appart hoofdstuk is voorzien voor de landbouw waarin o.m. gehandeld wordt over de verdeling van de landbouwgrond, de opbrengst, de beschrijving van de verschillende gewassen, de prijzen van deze gewassen, enz..

Voor de kennis van de landbouw in Vlaanderen zijn de statistieken van Viry, prefekt van het Leiedepartement en van Faipoult, prefekt van het Scheldedepartement, van groot belang (31). Beide werken zijn zeer uitgebreid en de hoofdstukken over de landbouw zijn minutieus uitgewerkt.

2) De enquête van 1805-06.

Wij sluiten dit overzicht af met de landbouwenquête van 1805-06. Op 23 floréal XIII (13 mei 1805) vroeg de *ministre de l'intérieur* uitgebreide landbouwinlichtingen (32). Het beschrijvend gedeelte speelde hier slechts een kleine rol. Twee uitgebreide tabellen met uitsluitend statistisch materiaal werden gevraagd. In de eerste tabel moest nauwkeurig het aantal dieren van de meest verscheidene soorten gegeven worden, evenals de hoeveelheid van dierlijke produkten als eieren, wol, leder, vlees, was, boter die in het departement aanwezig waren.

De tweede tabel geeft inlichtingen over allerlei landbouwgewassen, o.m. de bebouwde oppervlakte, de hoeveelheid zaaigoed en de opbrengst per ha., de konsumptie, enz. De minister wilde jaarlijks deze tabellen ontvangen. Het hele opzet werd evenwel een mislukking. Wij vonden immers slechts resultaten voor het arrondissement Brugge

(30) B. GILLE, *op.cit.* p. 125.

(31) M. FAIPOULT, "Mémoire statistique du département de l'Escaut", in: *Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent 1960.

C. VIRY, *Mémoire statistique du département de la Lys*, Paris an XII.

(32) R.A.G., Département de l'Escaut, 1636.

(gegevens van jaar XIII en jaar XIV), voor het arrondissement Ieper (enkel wat het gedeelte over de dieren betreft) (jaren XII en XIII) en het arrondissement Gent (jaren XII en XIII). Voor de volgende jaren vonden wij geen enkel spoor meer van deze enquête (33).

Met al deze statistieken beschikken wij over rijke informatie over onze landbouw op de vooravond van de industriële revolutie. Uit deze korte beschrijving blijkt duidelijk hoezeer de Fransen belangstelling toonden voor cijfermateriaal. Het is volkomen nieuw. De Oostenrijkers moesten nog lukraak tewerk gaan bij gebrek aan bruikbaar basismateriaal. De Fransen hebben een noemenswaardige inspanning gedaan om die leemte aan te vullen. Het kan niet genoeg onderstreept worden welke vooruitgang dit betekent. De economische theorieën hebben immers weinig zin indien men de praktische agrarische situatie niet eens kent. De Fransen hebben dat ingezien. Voor het eerst in de geschiedenis is men niet alleen gaan tellen om politieke, militaire of fiskale redenen, maar ook om dokumentatiemateriaal aan te leggen in functie van de te voeren economische politiek.

II. KRITIEK

1) De opeisingsstatistieken.

De statistieken die opgesteld zijn in verband met de opeisingen behoeven weinig commentaar : hun bruikbaarheid is beperkt. Welke landbouwer wil zijn voorraden bekend maken als hij constateert hoe rondom hem alles wordt opgeëist tegen weinig voordelige kondities. De opgeëiste goederen werden betaald tegen de "maximumprijzen" zoals die door de regering waren bepaald en in assignaten, terwijl op de "zwarte markt" een hogere waarde werd toegekend en de transacties er gebeurden met metaalgeld. Wij kunnen de cijfers door deze statistiek vermeld hoogstens beschouwen als een volstrekt minimum. Dat is duidelijk, indien wij de hoeveelheid graan en aardappelen berekenen die er per hoofd in Oost- en West-Vlaanderen aanwezig was. Dit is ontstellend laag :

(33) Resultaten van deze statistiek, cfr. R.A.B., Leiedepartement, 2851, en R.A.G. Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

1. Voor het arrondissement West-Vlaanderen (de streek rond Ieper tot aan de kust) :
31,81 kg. graan; 0,20 zakken aardappelen.
2. Voor het arrondissement Oost-Vlaanderen (de rest van Oost- en West-Vlaanderen) :
  - a) Het Brugse Vrije :
43,07 kg. graan; 0,30 zakken aardappelen.
  - b) Het land van Kortrijk :
30,34 kg. graan; 0,30 zakken aardappelen.
  - c) Oudburg van Gent :
77,34 kg. graan; 0,68 zakken aardappelen.
  - d) Land van Oudenaarde :
21,53 kg. graan; 0,48 zakken aardappelen.
  - e) Land van Waas :
27,41 kg. graan; 0,09 zakken aardappelen.
  - f) Land van Dendermonde :
42,09 kg. graan; 0,06 zakken aardappelen.
  - g) Land van Bornem :
27,41 kg. graan.
  - h) Land van Aalst :
34,75 kg. graan; 0,26 zakken aardappelen (34).

Uit andere bronnen vernemen wij dat het gemiddeld jaarlijks graanverbruik per hoofd ongeveer op 244,75 kg. werd geschat. Op het ogenblik dat deze statistiek werd afgesloten, dit was januari-februari 1795, moest nog minstens 6 à 7 maand op de nieuwe oogst gewacht worden, terwijl volgens deze statistiek de meeste gebieden enkel nog voor één tot twee maanden voorraad hadden. Zelfs als wij er rekening mee houden dat de oogst van 1794 niet zeer schitterend was (35) en

(34) Hoeveel een zak aardappelen precies weegt hebben wij niet kunnen nagaan. In de statistiek is alles gegeven in kwintaal (1 kwintaal = 48,95 kg.).

(35) E. VANDERLINDEN, *Chronique des événements météorologiques en Belgique jusqu'en 1834*, Bruxelles 1924, p. 282-283.

Zowat overal in Europa liggen de graanprijzen hoger dan in 1793.

Cfr. voor de Duitse (München, Augsburg, Würzburg, Frankfurt am Main) en Oostenrijkse steden (Wenen) : M.J. ELSAS, *Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland vom ausgehenden Mittelalter bis zum Beginn des neunzehnten Jahrhunderts*, Leiden 1936, dl I, 1940, dl II.

Voor Nederland : POSTHUMUS, *Nederlandsche prijsgeschiedenis*, Leiden 1943.

Voor Denemarken : A. FRIES, *A history of prices and wages in Denmark 1660-1800*, Londen-New York-Toronto 1958.

Voor Portugal : V.M. GODINHO, *Prix et monnaies au Portugal, 1750-1850*, Paris 1955.

Voor Spanje : E.J. HAMILTON, *War and prices in Spain, 1651-1800*, Cambridge 1947.

dat er wellicht al heel wat graan naar Frankrijk was afgevloed, moeten wij nog zeer kritisch blijven tegenover deze resultaten. Te meer daar de Zuidelijke Nederlanden en Vlaanderen vooral dan in de tweede helft van de achttiende eeuw er in geslaagd waren niet alleen een dichte bevolking te voeden maar daarenboven nog een groot overschot voort te brengen (36).

2) De andere statistieken.

Ook de andere statistieken die wij hierboven beschreven hebben, moeten met de nodige kritische zin geraadpleegd worden. Men mag niet uit het oog verliezen dat de Fransen nog tot 1800 zijn doorgestaan met het uitschrijven van opeisingen (37), hetgeen zeker niet ten goede kwam aan de juistheid van de verstrekte gegevens. Het volgende uittreksel uit de circulaire van de *ministre de l'intérieur* van 1797 is in dit opzicht typerend. Duidend op de inlichtingen die hij het jaar voordien had gevraagd zegt hij : "...*d'autres (administrations) ont transmis des renseignements si inexacts, si irréfléchis et si exagérés dans la pénurie de leur récoltes respectives, qu'il a été impossible d'en tirer aucun parti pour fixer un aperçu, même approximatif du produit de la récolte de l'an 4*" (38).

Het begeleidend schrijven van de departementsadministratie van West-Vlaanderen bij de antwoorden op de vragen over de oogst van 1797 toont nogmaals hoe weinig juist die eerste statistieken waren : "...*Nous vous observons que soit que les municipalités aient craint que le gouvernement voulût exercer de nouvelles réquisitions, soit qu'elles aient été menés par toute autre motif, les renseignements qu'elles nous ont fournis nous ont paru fort inexacts.*" (39).

Men mag ook niet vergeten dat de statistiek nog in een beginstadium was en dat men nog steeds zocht naar de juiste formule. Alles werd overgelaten aan de gemeentebesturen die nog geen enkele ervaring op dit gebied hadden. Niemand was opgeleid om nauwkeurige statistieken op te stellen. Vandaar dat er weinig uniformiteit was, hetgeen natuurlijk nadelig was voor de juistheid van de resultaten (40).

(36) C. VANDENBROEKE, *op.cit.*, p. 381.

(37) R.A.B., Leiedepartement, 1009.

(38) R.A.B., Leiedepartement, 1068.

(39) R.A.B., Leiedepartement, 1019.

(40) R.A.B., Leiedepartement, 2853 : in een circulaire van de *ministre de l'intérieur* van 20 juli 1813 lezen wij o.m. ...*je remarquerai ici que les différentes manières dont MM. les préfets ont procédé dans leur recensements des années précédentes, ont jeté des difficultés dans le travail que j'ai eu à faire pour ramener chaque département à des résultats uniformes.*

Bij een poging om de verhouding tussen het tarwe- en roggeverbruik vast te stellen, stuiten wij op een kontradiktie in het voorhanden zijnde materiaal.

Uit de tabel van de verdeling van de bebouwde oppervlakte in 1796 (41) vernemen wij dat de tarwe in West-Vlaanderen een grotere oppervlakte inneemt : 36.524 ha. tegenover 27.789 ha. voor de rogge. Ongeveer dezelfde resultaten vinden wij ook terug in de breed uitgewerkte en reeds modern aandoende opbrengststatistieken van 1812 en 1813 (42). Viry geeft in zijn statistiek van het Leiedepartement evenwel nog een lichte voorsprong aan de rogge (43). In zijn statistieken bestemd voor de *conseiller d'état chargé du 1er (of 2e) arrondissement de la police générale* voor de jaren 1806 tot 1809, geeft de prefekt van het Leiedepartement ook steeds een hogere opbrengst voor rogge dan voor tarwe (44). Het feit alleen reeds dat hij sterk afgeronde cijfers geeft laat vermoeden dat het hier eerder een schatting betreft dan wel een nauwgezette telling (45). Wij bezitten voor die jaren ook de telling die ingestuurd werd door drie van de vier arrondissementen van het Leiedepartement : Veurne, Ieper en Kortrijk. Het gaat hier niet om sterk afgeronde cijfers. De arrondissementen Veurne en Ieper produceren volgens deze statistiek heel wat meer tarwe dan rogge, terwijl Kortrijk een weinig meer rogge dan tarwe voortbrengt. Zo de cijfers van de prefekt hierop gebaseerd zijn, zou het arrondissement Brugge een zeer grote roggeproducent zijn. Uit de cijfers van 1812 en 1813 blijkt dat dit niet helemaal juist is. Wel is dit arrondissement vooral roggewinnend : de verhouding rogge-tarwe is zowat 3/2. De produktiecijfers van 1806 tot 1809 voor de drie andere arrondissementen kloppen grosso modo met de gegevens voor de jaren 1812 en 1813, zodat wij met grote zekerheid durven vooropzetten dat de prefekt zich van 1806 tot 1809 waagde aan foutieve schattingen en dat de verhouding tarwe-rogge in het hele

(41) R.A.B., Leiedepartement, 1067.

(42) R.A.B., Leiedepartement, 2853-2854.

(43) C. VIRY, op.cit., p. 141.

(44) R.A.B., Leiedepartement, 2853.

(45) Voorbeeld :	jaar	tarwe (hl.)	rogge (hl.)	R.A.B., Leiedepartement, nr.
	1806	800.000	1.000.000	2853
	1807	700.000	—	2853
	1808	750.000	1.100.000	2853
	1809	650.000	1.100.000	2853

departement uitvalt in het voordeel van de tarwe (46). Waarom Viry dan een grotere oppervlakte toekent aan de rogge is ons niet duidelijk.

Voor Oost-Vlaanderen stuiten wij niet op deze kontradiktie. Unaniem wordt in al de tellingen een meer uitgebreide roggekultuur vooropgesteld (verhouding : $\pm 5/3$). Treffend is wel de uniformiteit in de gegevens van Faipoult (47) en de oogstinlichtingen van 1812 en 1813.

III. ENKELE KONSTATATIES AAN DE HAND VAN DEZE STATISTIEKEN.

Deze statistische inlichtingen waren natuurlijk van het grootste nut voor de tijdgenoten. Maar ook historisch zijn zij een bron van primordiaal belang geworden voor de studie van de landbouw gedurende het Frans bewind. Wij willen hier nu nog enkele ideeën naar voren brengen die resulteren uit een korte studie van dit statistisch materiaal en die kunnen aanleiding geven tot verder onderzoek.

1) De hoge vorm van ontwikkeling van onze landbouw.

Wij mogen besluiten dat de landbouw in Vlaanderen in het begin van de negentiende eeuw een zeer hoog niveau heeft bereikt. Vandebroeke was er al in geslaagd te bewijzen dat de landbouw er in staat was de hele bevolking te voeden en daarenboven nog een overschot voort te brengen. Wij kunnen dit nu even toetsen aan ons statistisch materiaal. Als voorbeeld nemen wij 1813, jaar waarvoor wij de meest uitgebreide statistiek bezitten (48). Het geldt hier enkel West-Vlaanderen. De verschillende soorten granen zijn ingedeeld in twee klassen. De derde klasse bevat de aardappel. Wij nemen hier de totaalcijfers in elke klasse zonder nadere specificatie. De opbrengsten zijn in hl. :

(46) Ter verduidelijking het voorbeeld van 1808 (R.A.B., Leiedepartement, 2853) :

	Tarwe (hl.)	Rogge (hl.)
Veurne	150.148	32.090
Kortrijk	155.996	174.643
Ieper	208.065	44.973
Departement	750.000	1.100.000

(47) M. FAIPOULT, op.cit., p. 104, 151.

(48) R.A.B., Leiedepartement, 2853.

1. Voor de eerste klasse	(tarwe, masteluin, rogge)	:	1.377.346 hl.
2. Voor de tweede klasse	(gerst, boekweit, haver, droge groenten en andere granen)	:	938.306 hl.
3. Voor de derde klasse	(aardappelen)	:	3.241.815 hl.
hetgeen door de prefekt werd omgerekend in graanwaarde :			810.454 hl. graan.

De behoeften werden als volgt berekend per klasse in hl. :

		1ste klasse	2de klasse	3de klasse
a. Voor de menselijke				
konsumptie	:	957.953	27.349	1.259.828
b. Als zaaigoed	:	108.217	65.803	177.927
c. Voor de huisdieren	:	15.550	324.513	1.023.513
d. Voor brouwerijen en				
stokerijen	:	68.760	232.310	
Totaal	:	1.150.480	649.975	2.461.268

Trekken wij deze cijfers af van de opbrengstcijfers, dan verkrijgen wij als overschot : 1ste klasse : 226.866 hl.
2de klasse : 288.331 hl.
3de klasse : 780.547 hl. (omgerekend in graanwaarde volgens de berekening van de prefekt : ong. 195.132 hl.)

Konkreter uitgedrukt bedraagt het overschot :

1. Voor de eerste klasse : 16,4 %
2. Voor de tweede klasse : 30,7 %
3. Voor de derde klasse : 24 %

Uit dit voorbeeld blijkt duidelijk dat de landbouw in West-Vlaanderen de behoeften volledig dekt en daarenboven nog een overschot van zowat 25 % produceert.

Voor Oost-Vlaanderen hebben wij niet zulk interessant materiaal. Wij vonden gegevens voor 1804 waaruit blijkt dat het overschot aan tarwe en rogge er dan $\pm$ 17 % van de oogst bedroeg (49).

De gegevens van 1813 voor Oost-Vlaanderen geven een nog groter overschot :

De opbrengsten waren de volgende :

tarwe	731.650 hl.
masteluin	217.791 hl.
rogge	1.484.921 hl.
gerst	356.178 hl.

(49) R.A.G., Département de l'Escaut, 1636.

boekweit	135.267 hl.	
maïs	2.146 hl.	
haver	702.829 hl.	
droge groenten	105.434 hl.	
andere granen	30.471 hl.	
aardappelen	2.359.751 hl.	(in graanwaarde : 589.937)
Totaal :	4.356.624 hl.	(aardappelen werden hier in hun graanwaarde opgenomen).

De behoeften waren :

voor menselijke konsumptie	1.446.176
voor de huisdieren	580.527
als zaaigoed	253.431
Totaal :	2.280.134

Al deze gewassen samengenomen was er dus een overschot van 2.076.490 hl. of 47,6 %. Wij willen er evenwel aan toevoegen dat wij niet weten of de konsumptie voor de brouwerijen hierbij gerekend is. Ook kennen wij geen absolute waarde toe aan de omrekening van aardappelen in graanwaarde (50).

Voor West-Vlaanderen hebben wij, steeds aan de hand van dezelfde statistiek, ook de behoeften binnen elke klasse voor de menselijke voeding berekend. Dit gaf per jaar en per hoofd :

- 1,96 hl. van de eerste klasse.
- 0,05 hl. van de tweede klasse.
- 2,56 hl. aardappelen (derde klasse).

Dit geeft voor de gemiddelde dagelijkse behoeften per persoon :

- 0,53 l. van de eerste klasse.
- 0,01 l. van de tweede klasse.
- 0,70 l. van de derde klasse.

De statistiek van 1813 voor Oost-Vlaanderen geeft als jaarlijkse behoefte per persoon : 2,263 hl. of 0,62 l. per dag, hetgeen enigszins lager ligt dan de gegevens van West-Vlaanderen.

2) De belangrijke rol van de aardappel :

Het is duidelijk dat de aardappel een zeer belangrijke plaats heeft ingenomen in de menselijke konsumptie en daar als het ware in

(50) R.A.G., Provinciaal archief, niet geklasseerd gedeelte.

konkurrentie komt met de graangewassen. De moeilijkheid om een verhouding tussen de verschillende gewassen op te stellen, is dat zij niet absoluut onderling vergelijkbaar zijn. Immers een hl. tarwe heeft niet de zelfde gewichts- en caloriewaarde als een hl. van een andere graansoort. Met aardappelen is de vergelijking nog veel moeilijker. Wij zijn evenwel toch tot de konklusie gekomen dat gedurende de Franse periode en vooral dan op het einde, de aardappel een algemeen verspreid en aanvaard voedsel is geworden. Op alle tafels, zowel rijke als arme, is de aardappel doorgedrongen en heeft een evenwaardige plaats verworven naast het brood. Dit tot grote verwondering van de prefekten, die in Frankrijk die aardappelwinning in zulke mate niet kenden. Ook tot hun grote vreugde evenwel, want aan de aardappel zijn enkele economische voordelen verbonden. De produktie ervan ligt veel hoger dan van graan (51). Daarenboven is de aardappel relatief goedkoop. In tijden van hoge graanprijzen schakelt de volksklasse dan ook over op een groter aardappelverbruik. De aardappelcultuur is dan ook een wapen in de strijd tegen de cyclische krisissen waaraan het ancien regime zo onderhevig was.

In de voorwaarden die nodig zijn om tot industrialisatie te komen, mogen wij de aardappel alleszins niet vergeten. Immers in de eerste plaats betekent dit meer voedsel op een geringere oppervlakte, dus meer mensen die zich van de landbouw kunnen losmaken om over te schakelen op industriële bedrijvigheden. Vervolgens hield deze goedkope aardappel de mogelijkheid voor lagere lonen in.

3) De verhouding rogge-tarwe.

Een ander interessant aspekt dat wij aan de hand van deze statistieken kunnen onderzoeken is de verhouding tarwe-rogge. Daar waar onze graankonsumptie nu vooral gebaseerd is op de tarwe, verbruikte men gedurende het ancien regime vooral rogge. Het roggebread was algemeen verspreid en het waren slechts de begoeden die zich tarwebread konden veroorloven. Kunnen wij nu aan de hand van ons cijfermateriaal nagaan hoever men staat in het begin van de negentiende eeuw? Wij hebben er reeds hoger op gewezen hoe wij voor het Leiedepartement stuiten op een kontradiktie in het voor-

(51) Op eenzelfde oppervlakte brengt de aardappel volgens Faipoult ongeveer 10 maal meer voort in gewicht dan graan, doch is zowat 4 maal minder voedend. (M. FAIPOULT, op.cit., p. 106-107). Cfr. C. VANDENBROEKE: "Aardappelteelt en aardappelverbruik in de 17e en 18e eeuw," in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXXII, 1969, p. 50-54.

handen zijnde materiaal. Het vraagstuk van de verhouding tussen tarwe en rogge dient dus alleszins nog heel wat dieper te worden onderzocht met ruimer materiaal.

Zowel Viry als Faipoult laten zich bewonderend uit over de hoge rendabiliteit van onze landbouw die niet alleen het gevolg is van de vruchtbaarheid van de grond. Immers de bodem in Vlaanderen is op vele plaatsen zandig en uit zichzelf weinig vruchtbaar. De methodes van bewerken en bemesten brachten de landbouw in Vlaanderen op zulk hoog stadium. Als wij de opbrengstfactoren zoals wij die in de statistieken van 1812 en 1813 vinden, vergelijken met andere Europese streken, constateren wij dat die slechts op weinige plaatsen worden geëvenaard (52).

Aan de hand van deze statistieken, uitgebreid met andere soorten bronnen, kunnen wij nog enkele interessante aspecten van onze landbouw en de voeding in de Franse periode bestuderen. Nu bezitten wij materiaal dat voor vroegere periodes niet voorhanden was. Het is duidelijk dat de Fransen mogen beschouwd worden als grondleggers van de statistiek. Hierdoor zijn zij de eersten die een stap gezet hebben in de richting van een bewust gevoerde landbouw-politiek.

(52) SLICHER VAN BATH : "Yield ratios, 810-1820", in : *Afdeling Agrarische Geschiedenis*, Wageningen 1963.